

ATATÜRK DÖNEMİ İKTİSADİ KALKINMA MODELİ (1923-1938)

İzzettin ULUSOY¹

Özet

Türkiye Cumhuriyetinin ilk on beş yıllık (1923–1938) döneminin öncelikli amacı, ekonomik bağımsızlığı kazanma ve çağdaş bir ulus devleti için gerekli kurum ve kurallarıyla yapılandırma olmuştur. Bu dönemde, Atatürk'ün yönlendirdiği ve yakından izlediği sıra dışı ekonomik örgütlenme çabalarıyla sınıf farklılıklarına ve çatışmalarına yol açmaksızın, bir ulusun topluca kalkınması amaçlanmıştır. Bu amaç, özellikle 1929 sonrası dönemine özgü koşullar ve güçlükler nedeniyle, karma ekonomi modelini doğurmuştur.

Bu makalenin başlıca amacı; Cumhuriyetle birlikte ulusal ekonomiyi canlandırmak için dönem içinde alınan önlem ve uygulamaları tespit etmek, özellikle 1929'da başlayan dünya ekonomik buhranı sonrasında devlet önceliğinde hayata geçen sanayi planlarının ülke kalkınmasına katkısını vurgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: İktisat politikası, Kalkınma modeli, Sanayi planı, İzmir İktisat Kongresi.

THE ECONOMIC DEVELOPMENT MODEL OF ATATURK PERIOD (1923-1938)

Abstract

The initial aim of the first fifteen years'period (1923-1938) of Turkish Republic is to win economical independence and to shape the state with necessary institutions and regulations for a contemporary nation state. In that period, the development of a nation was aimed with the unusual economic organization efforts of Atatürk which he directed and observed at close range without causing class distinctions and conflicts. This aim caused the model of mixed economy because of the conditions and difficulties peculiar to the period after 1929.

The main aim of this essay is to determine the measures and applications taken to revive the national economy in the period after the foundation of Republic and to emphasize the contribution of the industry plans which were implemented under the guidance of the state especially after the worldwide economic crisis which began in 1929 to the development of the country.

Keywords: Tourism economy, Turkish economy, Employment.

Giriş

Türkiye Cumhuriyetine Osmanlı Devletinden zengin bir ekonomik miras kalmamıştı. Tarım ağırlıklı, ancak tarımsal üretimin daha çok insan ve hayvan gücüne dayalı olarak, son derece geri yöntemlerle gerçekleştirilebildiği, azınlıkların egemenliğindeki ticari ve sınai faaliyetlerin de yeterince geliştirilememiş olduğu Osmanlı ekonomik yapısı, ağır dış borçlar ve birbiri ardına yaşanan Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşlarının da etkisiyle, neredeyse çökme noktasına gelmişti.

Türkiye Cumhuriyeti, Türk halkının ölüm kalım mücadelesi olan Ulusal Kurtuluş Savaşı ile kuruldu. Büyük özverilerle kurulan bu Devletin ayakta kalabilmesi, güçlü bir iktisadi yapıya dayanmasıyla olanaklıydı. Bu nedenle Cumhuriyeti kuran kadrolar, savaşlarda tamamıyla tahrip olmuş olan sanayiye canlandırmak ve iktisadi kalkınmayı başlatmak için büyük atılımlara giriştiler.

Bu büyük insanın her yönü incelenmiş ve fakat en kuvvetli olduğu ve en büyük başarıların kazanıldığı iktisadi görüş ve uygulamaları daima ikinci planda tutulmuştur. Bu konu, Atatürk'ten sonra gelen Cumhuriyet yönetimlerinin ağır bir ihmali olarak değerlendirilmektedir. Başlattığı büyük kalkınma hamleleri, maalesef kendisinden sonra gelen iktidarlarca beklenen düzeyde uygulanmamıştır. İktisadi kalkınma için daha çok ithal iktisadi sistemler tercih edilmiştir.

Bu makalede, Atatürk'ün benimsediği kalkınma modelinin amaçları ve özellikle modelin temel politikaları irdelenecek, bu çerçevede modelde o yıllarda devletçiliğin yeri ve önemi hakkında bilgi verilecektir. Makalede, Cumhuriyetin ilk yıllarına damgasını vuran İzmir İktisat Kongresi ve Lozan Barış'ının kalkınma çabalarına etkileri incelenecek, daha sonra, planlı dönemde hayata geçen sanayi planlarının kalkınmaya etkisi hakkında bilgi verilecektir. Son olarak da o günlerde yaşanan iktisadi kalkınma çabaları ile günümüz kalkınma çabaları karşılaştırılıp yorumlanacaktır.

Atatürk'ün İktisadi Kalkınma Modelinin Amaçları

Atatürk'ün TBMM açılış konuşmalarından ve eylemlerinden anlaşıldığı kadarıyla kalkınma modelinin temel amaçları şöyle özetlenebilir:

- Tam istihdamın,
- Hızlı ve dengeli sermaye birikiminin,
- Dış ödemeler dengesinin,
- Dengeli gelir dağılımının,
- Enflasyonsuz yüksek bir büyüme hızının,
- Dengeli bir bölgesel kalkınmanın,
- Özel girişim işletmelerini geliştirmenin,
- Hızlı teknolojik gelişmenin sağlanmasıdır.
- Modelin Araçları
- Bireysel girişim gücü korunmalı ve teşvik edilmelidir.

- Devlet, özel girişim alanını izlemeli, denetlemeli ve temel iktisadi amaçlara yöneltmek için teşvik etmelidir.
- Bireysel girişimin önünü açmak için devletin, doğrudan yatırımlarına ve devlet işletmesinin piyasa içindeki rol ve önemine sınırlar getirmesi gereklidir.
- Kamu yatırım ve işletmeleri için en uygun alanlar, alt-yapı yatırımları olup, bu tür yatırımlar yüksek önceliğe sahip olmalıdır.
- Kamu yatırım harcamaları yapılırken, devletin temel işlevleri ile ilgili öncelikler unutulmamalıdır.
- İktisadi kalkınmanın nimet ve külfetleri kişi, grup, zümre, ya da sınıflara eşit dağıtılmalıdır.
- İktisadi faaliyetler pazar ekonomisinin kurallarına göre yapılmalı; devlet, piyasayı denetlerken, yönlendirirken ve üretimde bulunurken pazar ekonomisinin kurallarını ihlal etmemelidir.

Modelin Temel Politikaları

Atatürk'ün iktisadi kalkınma modelinin başarısı için yukarıda sayılan amaçlara yine yukarıda verilen araçlarla ulaşabilmek için; hızlı, dengeli ve planlı bir iktisadi kalkınma modelinin uygulanmasını gerektirmiştir. Böyle bir kalkınmanın uygulama araçlarından olan özel girişim işletmeleri ile devlet işletme ve faaliyetlerinin tümü, eş anlı iktisadi kalkınmaya yöneltilmelidir. Atatürk'ün üzerinde durduğu iktisat politikaları bu temele oturtulmuştur. Bu temeli, sağlayan dengelerin birbiriyle örtüşmesine bağlıdır. Bu dengeler; denk bütçe, kaynak- harcama dengesi, dış ödemeler dengesi ve kamu ve özel işletme dengesidir. Aşağıda bu dengeler üzerinde duracağız.

Denk Bütçe:

Atatürk'ün İktisadi Kalkınma Modeli'nde uygulanacak maliye politikasında devlet bütçesinin açık vermesi kesinlikle yasaktır. Kalkınmada gerekli olan yatırımlara fon sağlamak için bütçe fazla vermeliydi. Bütçeler dönem başında denk olarak hazırlanacak, kesin hesaplar da denk olarak kapanacaktır. Yıl içinde ek kaynak gereksinimleri karşılanmamıştır. Buradaki denklik, normal kamu gelirleri ile normal kamu giderleri arasındaki denkliktir. Kamunun iç ve dış borçlanma yoluyla sağlayacağı gelirlerle bütçe denkleğinin sağlanması kabul edilmemiştir (Atatürk'ün 1 Mart 1922 TBMM'ni açış konuşması).

Atatürk'ün denk bütçede ısrarlı olmasının nedeni, hazinenin yurtiçinde ve yurt dışında güven kazanması içindir. Çünkü Ona göre iktisadi bağımsızlığın bir koşulu da güvenilir bütçelerin yapılmasıdır. Bu nedenle Atatürk'ün yakın ilgisiyle hazırlanan 1924-1938 yılları arasındaki 15 yılın bütçelerinden 11'inin kesin hesabı denk bağlanmış, 3 yılın bütçesi fazla vermiş, sadece 1925 yılının bütçesi açık vermiştir. Bunun nedeni de bu yılda devletin önemli gelir kaynağı olan Aşar vergisinin kaldırılmış olmasıdır (Derin,1940, s. 48).

1923-1929 döneminde, Milli İktisat anlayışının da etkisiyle para politikasında sağlam ve istikrarlı para anlayışı hakim olurken maliye politikasında denk bütçe ve düzgün ödeme

ilkesi benimsenmiştir. Genişlemeci bir maliye politikasından titizlikle kaçınılırken, açık finansmana ve borçlanmaya sıcak bakılmamış, önce gelirin edinilmesi sonra harcanması söz konusu olmuştur. Bu dönemde zaten merkez bankasının bulunmayışı kağıt para arzının artırılması ihtimalini de ortadan kaldırmıştır. Para ve kredi faaliyetlerini düzenleyecek bir milli bankanın kurulmasına ilişkin İzmir İktisat Kongresi'nde başlatılan faaliyetler ancak 11 Haziran 1930'da 1715 Sayılı yasayla T.C. Merkez Bankası'nın kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Oktar, 1998, s. 244-251).

Günümüzde çağdaş maliye politikasının temel amaçlarından biri de, vergi artışlarının halkın gelir düzeyi artışlarıyla orantılı olmasıdır. Güçlü hazine kaynaklarına sahip olacak diye vergiler halkın ödeme gücünün üstünde olmamalıdır. Atatürk bu konuya büyük önem vermiş ve döneminde halkın ödeme gücünü zorlayan bütün vergi, resim ve harçları kaldırılmış, bunların yerine halka işkence etmeden ve onların gelir düzeylerine göre değişebilen esneklikte vergiler getirilmiştir.

Kaynak-Harcama Dengesi:

Atatürk'ün iktisat modelinde kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasında sağlanacak sürekli bir denge, enflasyonun önlenmesinde önemli bir faktördür. Ona göre çok yoksul olan halkın yaşam düzeyini artırmak için yatırımlar mutlaka artırılmalıydı. Ancak yatırımları artırmak amacıyla, kamunun sağlam gelir kaynaklarını aşan harcamalar yapılması da önlenmeliydi. Bunu önlemek için, bütçe fazlası, devlet tekelleri ile KİT'lerin gelir fazlaları ile iç ve dış borçlanmadan sağlanan fonlar tutarından fazla yatırım harcaması yapılmamalıydı. Bunun yanında Merkez Bankası'nın emisyonu artırması (para basması) yoluyla sağlanan kaynaklarla yatırım yapılması kesinlikle engellenmeliydi. Çünkü bu tür kaynaklarla yatırım yapılması enflasyona neden olacaktır.

Atatürk'ün enflasyon karşısındaki tutumunu en iyi ifade eden dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün şu sözlerini hatırlatmada fayda vardır: "Hükümet olarak yılda iki kez ödeme yapamayacak duruma düştüğümüz olurdu. Gider konuşurdum. Birkaç milyon liralık emisyonun bizi rahatlatacağını anlatmaya çalışırdım. Bir defa bile "evet" dedirmedi" (Ergin, 1980, s. 49).

Görüldüğü gibi Onun döneminde para disiplin altındadır ve kaynak harcama arasında sürekli bir denge vardır. Bu nedenle, Onun 15 yıllık döneminde yılda ortalama % 4-5 oranında reel büyüme sağlanmış ve buna karşı enflasyon hiç yaşanmamıştır (Boratav, 1967, s. 41-53).

Dış Ödemeler Dengesi:

Atatürk'ün dış iktisadi ilişkiler politikasının temel amacı, TL. nin yabancı paralar karşısındaki değer kaybını önlemek ve Türk hazinesinin uluslararası pazarlardaki kredibilitésini yükseltmektir. Bunun için yukarıda açıkladığımız bütçe denklığı ve kaynak-harcama dengesine ek olarak dış ödemeler dengesi de sağlanmalı, dış ülkelere verilen mali yükümlülüklerin zamanında ve eksiksiz yerine getirilmesi zorunluluğu vardır.

Yine Ona göre, toplam ithalat ve ihracat arasındaki denge, dış ticaret politikasının temel araçları arasında sayılmıştır. Yabancı sermaye ve dış borçlanmalardan sağlanacak kaynaklar, ödemeler dengesinin sağlanması açısından ikinci derecede önemi olan faktör-

lerdir. Bu denge mutlaka sağlanmalı, hatta fazla vermesine çalışılmalıdır. Bu fazlalıklar yatırımların hızlandırılmasında, hazinenin altın ve döviz stokunu artırmada ve Duyun-u Umumiye borçlarının ödenmesinde kullanılmalıdır. Bu kararlar sonucu, 1930–1937 döneminde dış ticaret fazla vermiştir (Pakdemirli, 1995, s. 155).

Dış ödemeler dengesinin sağlanması için, toplum yerli malı tüketimine özendirilmeli ve bu tüketimi minimum düzeyde tutabilmek (savurganlığı önlemek) için tasarruf teşvik edilmelidir. Böylece ithalat azalacak ve yerli tüketimden ihracata yöneltilecek mal fazlalarının yaratılması ile birlikte dış ticaret dengesinin sağlanmasına ve hatta fazla verilmesine halkın katılımı sağlanmış olacaktır. Bu fazlalarla (enflasyona neden olmadan) yerli yatırıma mali kaynak sağlanacaktır. Keza yerli malı tüketiminin artması, bu malları üreten yerli firmaların da üretim kapasitelerinin artmasına, böylelikle yeni istihdam alanlarının yaratılmasına katkıda bulunacaktır.

Devlet-Özel İşletme Dengesi:

Atatürk'ün yatırım politikasının temelinde kendi deyimiyle “ılımlı devletçilik” ilkesi hakimdir. İlimli devletçilikte devlet, özel sektör işletmelerinde denetleyici, yönlendirici ve özendirici bir role sahiptir. Buna ek olarak, özel sektördeki girişim, sermaye ve yönetim gücü eksiklikleri nedeniyle halkın ve girişimcilerin yapamadıkları ve işletmeyi yönetemedikleri sektörler ve bölgelerde öncülük işlevi, devletin doğrudan yatırım yapmasını ve bu şekilde kurulan işletmeyi doğrudan yönetmesini de içermektedir.

Ülke ekonomisinin gereksinim duyduğu temel mal ve hizmetlerin sağlanması için yukarıda belirlenen stratejik önceliklere göre yapılacak alt yapı yatırımlarında devletin doğrudan işletme kurması ve yönetmesi, olağan ve sürekli olabilir. Bunun yanında tüketim mal ve hizmetlerindeki gereksinimin karşılanması amacıyla, özel sektör kuruluşlarının çeşitli nedenlerle girmedikleri sektör ve bölgelerde üst yapı yatırımlarının doğrudan devletçe yapılması ve yönetilmesi de iktisadi kalkınma araçları için gerekli sayılmıştır. Bu tür üst yapı mal ve hizmetleri üreten ve satan kamu işletmelerinin, piyasa ekonomisi kurallarına göre kurulması, işletilmesi ve yönetilmesi gerekmektedir. Ancak üst yapıda faaliyet gösteren devlet işletmelerinin özel sektör işletmeleri ile kıran kırana rekabet etmesi söz konusu olamaz. Bu alanda devletin görevi, öncülük yapmakla sınırlı olmalıdır ve hükümlere düşen en önemli görev, özel sektör işletmeleri ile kamu işletmeleri arasında yaşanabilecek yıkıcı rekabetin gelişimini önlemek olacaktır.

Bu amaca ulaşmak için, devletin üst yapı mal ve hizmetleri üreten kuruluşlarının peyderpey halka devredecek bir yöntemin uygulanması gerekmektedir. Devletin tüketim malı üreten üst yapı işletmelerinin üretim kapasiteleri arttıkça ve bireyler yeterli sermayeye ulaştıkça, bu alanda profesyonel işletme yönetimi ve deneyimleri arttıkça, bu işletmelerin hisseleri halka satılmalıdır. Devlet bu satımdan elde edeceği gelirlerle, geri kalmış diğer üretim alanlarında ve bölgelere yeni kamu yatırımlarının yapılmasında kullanılacaktır. Bugün olduğu gibi, KİT'lerin özelleştirilmesinden sağlanacak gelirlerin kamu açıklarının kapatılmasında kullanılması yasaklanmıştır.

Görüldüğü gibi, Kemalist Kalkınma Modelinin en önemli dengelerinden biri, “devlet-özel işletme dengesidir. Devletin gerek ticari ve gerekse sınai alanlarda işletmeler açısından tekeli bir yapıya kayması, ileride tüm üretim birimlerini devlet tekeline kaydıracağı için bu gelişme, Kemalizm' in temel bakış açısına uygun değildir. Keza,

aynı şekilde devletin hiç üst yapı yapmaması da, iktisadi kalkınmanın getirilerini halka yansıtmayı geciktireceği için sakıncalı görülmüştür. Bu nedenle, istikrarlı bir kalkınma için, devlet-özel işletme dengesinin kurulması zorunludur.

Atatürk'ün Kalkınma Modelinde Devletçiliğin Yeri

Kemalizm'in devletçilik anlayışında, halkın iktisadi ve toplumsal gelişmesini ve refahını, serbest piyasanın tercihlerine bırakmak söz konusu değildir. Onun devletçilik anlayışında; fiyat spekülasyonlarının önünü almanın, enflasyonist baskıların gelir dağılımını zedelemesine engel olmanın yanı sıra, kaynak kullanımını kar amacına göre değil, toplumsal yarar gözeterek ve o nedenle sosyal adaleti gerçekleştiren bir işlevi vardı (Ölçen, 2000, s. 9). İsmet Giritli'nin yorumuyla Atatürk Devletçiliği;

...sosyalizmin anladığı manada ve bir doktrin mahiyetinde olan devletçilik değil, sadece pratik ve pragmatik manada yani milli ekonominin zaruretleri, memleketin hızlı kalkınması ve bunun için sanayileşmesi ihtiyacı ile sınırlı olan özel teşebbüsün tam güvenlik ve istikrar içinde varlığını sürdürmesini de lüzumlu bulan başka bir deyimle, karma ekonomi sistemine dayanan hızlı sanayileşmeye dönük bir kalkınmayı gerçekleştirecek bir devletçiliktir (Giritli, 1975, s.298).

Görüldüğü gibi, Atatürk'ün Devletçilik İlkesi esas itibarıyla bir kalkınma modeli olup, katı bir ideoloji olarak algılanmamalıdır. Atatürk'ün Devletçilik İlkesi değerlendirilirken dönemin ekonomik koşulları göz önünde bulundurulmalıdır. Falih Rıfkı Atay'ın şu sözleri Devletçilik ilkesinin zaruriyetten doğduğunu açıkça göstermektedir: “Yeni Türkiye’de Devletçilik, bir ekonomik meslek olarak doğmamıştır: Bir tarihi zaruret olarak doğmuştur. Yapılacak şeyleri devletten başka yapabilecek olan yoktu. Mesele bundan ibaret. Yeni Türkiye, kendi yapmak veya hiç bir şey yapılmamasına boyun eğmek arasında seçmeli idi” (Atay, 1984, s. 452).

Atatürk döneminde uygulanan devletçi iktisat politikasının, 1930’lu yıllarda ağırlık kazanması, devletçilik ilkesinin zaruriyet sonucunda ortaya çıktığı tezini doğrulamaktadır. Çünkü İzmir İktisat Kongresi’nde benimsenen, liberal çizgiye yakın politikalar beklenen sonucu doğurmamıştır. Özel teşebbüs istenileni verememiş, ümit edilen sanayileşme gerçekleşmemiştir. Aslında dünya konjonktürü de o yıllarda devletçilik ilkesinin uygulanmasına müsaaitti. “Laissez Faire”ci liberal iktisat politikaları ABD başta olmak üzere gelişmiş Batı ülkelerinde başarısızlığa uğrayarak büyük bir ekonomik bunalıma dönüşmüştü. Batı ekonomilerinde ortaya çıkan bu bunalımın temel nedeni talep yetersizliği idi. Ünlü iktisatçı Keynes 1936’da yayınladığı İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi isimli kitabında talep yetersizliğinin devlet müdahalesi ile çözüleceğini savunmuş ve bu müdahalenin teorik altyapısını hazırlamıştır. Devlet, otonom yatırım harcamaları yoluyla milli geliri arttırarak yeni talepler oluşmasına neden olacaktı.

Atatürk'ün Devletçilik politikası, yalnız iktisat politikası ile ilgili bir kazanım değildir. Devletçilik politikası, aynı zamanda, tam bağımsızlık ilkesinin bütünlümesidir. Atatürk, siyasi bağımsızlığın ancak ekonomik bağımsızlıkla sürdürülebileceğini söyleyerek gelecekteki yöneticileri uyarmıştır. Ancak daha sonra gelen kadrolar bir kalkınma modeli olan Devletçilik İlkesini devam ettirememişler ve yanlış kalkınma stratejileri izleyerek

ekonomimizi dışa bağımlı bir hale getirmişlerdir. Bugün yaşadığımız süreçte ekonomik bağımsızlık-siyasi bağımsızlık arasındaki ilişkinin ne derece önemli olduğunu daha iyi görmekteyiz.

Atatürk Döneminde İktisadi Gelişmeler (1923-1933)

Dönem içinde iktisat politikalarını etkileyen iki önemli gelişme, İzmir İktisat Kongresi ve Lozan Barış Antlaşmasıdır.

İzmir İktisat Kongresi:

Atatürk, iktisadi alanda önemli adımları Kurtuluş Savaşı döneminden başlayarak atmıştır. 17 Şubat-4 Mart 1923'te İzmir'de yapılan I. İktisat Kongresi⁽²⁾, Lozan Konferansına ara verildiği döneme rastlar.

Türkiye'nin 1923 Şubat ayındaki durumu düşünüldüğünde bu çapta bir kongrenin gerçekleştirilmesinin ana nedenini, iktisada verilen önemin göstergesi olarak kabul etmek gerekir. Kongre başlıca iki amacı görüşmek için toplanmıştır. Birincisi, tüccar, sanayici, çiftçi ve işçi kesimlerinin kendilerine özgü sorun ve isteklerini belirlemek, bu kesimlerin siyasal kadro ile bütünleşmesini sağlamak, İkincisi de, yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecekte alacağı biçimi açıklamak.

Kongre'de ilk olarak ülkedeki ekonomik yapılanmanın, uygulanacak iktisat siyasetinin rotasını çizen bir "Misak-ı İktisadi" kabul edilmiştir. Kongre'nin üzerinde birleştiği politika; yurt sanayiini ve ticaretini geliştirmeyi amaçlayan, özel girişime öncelik veren, onu koruyan, mülkiyet haklarına saygılı bir ekonomik düzeni, yasal çerçevesi ve kurullarıyla oluşturmak ve kökleştirmektir (Demir, 1994, s. 51).

Alınan kararlar incelendiğinde; uygulanacak iktisat politikasının liberal politika temelleriyle örtüştüğü görülecektir. Gerçekten, 1923-29 dönemi tüm dünyada görüldüğü gibi liberal politikaların uygulandığı bir dönem olmuştur. Ancak bizde uygulanması, o dönemde esen "laissez faire" rüzgârının olup olmadığı tartışılabilir³.

Diğer yandan Kongre kararlarında; devletin iktisadi hayatta fiilen rol alacağı, bunların daha çok altyapı ile ilgili olduğu belirtilmiştir. Devlet demiryolu, karayolu ağını kuracak, limanlar inşa edecektir. Haberleşme örgütünü gerçekleştirecek, eğitim işlerini üstlenecektir. Ticaret ve sanayi bankalarının kurulmasına ve ortaklığına öncülük edecek, ancak buralardaki paylarını daha sonra Özel Kesime devredecektir (Kuyucuklu, 1986, s. 174).

Lozan Anlaşması henüz sonuçlanmamış, milli mücadele süreci tüm hızıyla devam ederken böyle bir iktisat kongresini toplamış olması dahi, Atatürk'ün iktisadi soruna ne derecede önem verdiğini göstermeye yeterlidir.

Lozan Anlaşması:

Cumhuriyetin ilk yıllarında iktisat politikalarına damgasını vuran ve iktisat politikala-

2.1981 de 2. 1992 de 3. 2004 de ise 4. 2013'de 5. İktisat Kongreleri yapılmıştır.

3.³ Yeni Cumhuriyet Lozan Anlaşması gereği 1928 yılına kadar gümrükleri düzenleme yetkisine sahip olmadığından, kamu otoritesinin serbest ticareti terk etme seçeneği yoktu (Balkanlı, 2002, s.87).

rında dışa açık bir yapının izlenmesine neden olan diğer önemli gelişme Lozan Barış Antlaşması'dır. Antlaşmanın 28. maddesinde Türkiye'de kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığı hükme bağlanmakla birlikte diğer iki önemli gelişme lehimize sonuçlanmamıştır. Antlaşma hükmü gereği, gümrük tarifelerinin beş yıl süre ile 1916 yılındaki seviyede tutulması, sanai üretimi bir süre daha gümrük korumasından mahrum bırakmış, korunmasız kalan sanayi beş yıl daha can çekişmiştir. Ayrıca Lozan sonucu, Osmanlı'dan kalan dış borçlarından bir bölümü genç Cumhuriyet tarafından davranılmış ve daha başlangıçta borç yükü altına girilmiştir.

Dönem Gelişmeleri:

Atatürk'ün fiilen ekonomiyi yönlendirdiği dönemde gerçekleştirdiği somut ekonomik girişimler, on beş yıl gibi kısa bir zamanda nasıl olağanüstü bir kalkınma çabasına girişildiğini göstermeye yeterlidir. Bunlardan bazıları aşağıda sıralanmaktadır:

- Türkiye İş Bankası'nın açılması
- Ereğli Bez Fabrikası
- Nazilli Bez Fabrikası
- Uşak'ta şeker fabrikası
- Kayseri'de uçak fabrikası
- Bursa Merinos Fabrikası
- Eskişehir Şeker Fabrikası
- Kayseri İplik ve Bez Fabrikası
- 1930 Yılında Sanayi Kongresi,
- İzmit Kağıt Fabrikası
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
- 1931 yılında Ziraat Kongresi
- Aşar vergisinin kaldırılması
- Gemlik Suni İpek Fabrikası
- 1927 Yılında Teşviki Sanayi Kanunu
- Kayseri Bünyan'da Dokuma Fabrikası
- Ticaret ve Sanayi Odalarının kurulması
- İstatistik Umum Müdürlüğü
- Birinci ve İkinci Kalkınma Planları Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları Kongresi
- Hükümete iktisadi konularda fikir vermek amacıyla çeşitli meslek kuruluşlarının temsilcilerinden oluşan Ali İktisat Meclisi

- Demiryollarının satın alınarak devletleştirilmesi
- Ulusal Ekonomi ve Araştırma Kurumu kurulması ve daha başkaları...

Planlı Kalkınma Sürecine Geçiş

1923-1932 arası dönemde Atatürk'ün ve tüm toplumun istekleri doğrultusunda liberal ekonomik politikalar üretilmiştir (Türkdoğan, 1982, s. 70). Ancak, bütün bu çabalara rağmen ülke beklenen düzeyde hızlı bir sanayileşme trendi gösterememiştir. Bunun üzerine alınan iktisadi kararları hayata geçirmek için bir dizi düzenleme yapılmıştır⁽⁴⁾.

Dönem başarısızlığının temel nedeni, bireysel girişimin elinde teknolojik altyapı ve yetersiz sermaye yanında girişimcilik geleneğinin gelişmemiş olmasıdır. Yabancıların belirsizlik nedeniyle yeni yatırımlara gitmemesi ve Gayri Müslim azınlıkların ülkeyi terk etmesi sınai üretimi olumsuz etkileyen diğer nedenlerdir. Devletin sanayiye yatırım yapmak eğilimi vardır. Ancak yetersiz kamu sermayesinin önemli bir bölümü demiryolu yapımı ve yabancıların elindeki demiryollarının satın alınmasında kullanılmıştır. Amaç, milli iktisat anlayışı içerisinde sermayenin yerli ellerde toplanmasıdır.

Aynı dönemde, piyasa ekonomisinin öncüsü olan Amerika'da başlayan mali kriz, bugün olduğu gibi domino etkisiyle bütün dünyayı kısa sürede sarmış ve etkilenen ülkelere büyük ekonomik çöküntüler yaşatmıştır. 1929 Dünya ekonomik krizi kapitalizmin sonucu olarak değerlendirildiği için piyasa ekonomileri bundan zarar görmüştür.

Dünyada ilk planlı kalkınma deneyimleri, Sovyetler Birliği'nden sonra 1931 yılında Türkiye'de yaşanmıştır. Bu planlar Atatürk'ün Türk Ulusuna armağan ettiği önemli bir ekonomik reform hareketidir. Bu kalkınma planları eldeki kıt kaynaklarla halkın ihtiyaçlarının en iyi biçimde karşılanmasına yönelik olarak hazırlanmıştır.

Her iki kalkınma planının da temel amacı, hammaddesi Türkiye'de olmasına karşın dışardan ithal edilmek zorunda kalınan ürünlerin ülkemizde üretilmesini sağlamaktır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP):

Devletçilik uygulamasının ekonomide sanayi kesimine öncelik veren bir niteliği vardır. Dolayısıyla, ülke çapında yapılan araştırma sonuçlarına dayanarak, İktisat Vekaletince somutlaştırılan (Kepenek ve Yentürk, 1996, s. 60) ve BBYSP olarak adlandırılan merkezi devletin bir sanayi yatırımları listesi (Avcıoğlu, 1969, s. 294) 9 Ocak 1934'de hükümetçe onaylanmış ve 1934-1938 yılları arasında uygulanmıştır. BBYSP, o sırada GSMH içinde yaklaşık % 5 payı olan sanayinin yalnızca belirli alt kesimlerini kapsamına almış (İlkin, 1981, s. 101) ekonominin % 85'ini oluşturan tarım ve hizmetler kesimini ise tümüyle dışarıda bırakmıştı (Beyaslan, 1982, s. 38). Başka bir deyişle, makroekonomik amaçları ve politikaları olan bugünkü anlamda bir kalkınma planı özelliği yoktu.

1933-1938 yılları arasındaki döneme, Türk sanayisinin ilk ve planlı kuruluş aşaması olarak bakılabilir. Yapılacak işler ciddi etütlere dayanan bir plana bağlanmış, iç ve

4.Yapılan düzenlemeler içerisinde Aşar Vergisi'nin kaldırılması, İş Bankası ve Sanayi ve Maden Bankasının kurulması, 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanununun yeniden düzenlenip yürürlüğe konulması sayılabilir.

dış finansman sağlanarak çok başarılı uygulama sonuçları elde edilmiştir. Ham madde kaynakları ile enerji sorunları ciddiyetle ele alınmış, konunun bilimsel ve teknik yönü ayrıntılarıyla analiz edilmiştir.

BBYSP'nda toplam yatırım tutarı 44 milyon lira öngörülürken fiilen 100 milyon lira harcanmıştır (Yaşa, 1980, s. 83). Dolayısıyla, yeni şeker ve çimento fabrikalarıyla birlikte, başlangıçta planlanandan daha başka projeler de hayata geçmiştir. Aynı dönemde, demiryollarına 128, köprü ve kanallara 31, belediyelere 50, diğer alanlara 102 milyon lira olmak üzere toplam 311 milyon lira plan dışı harcama yapılmıştır (Beyarslan, 1982, s. 42).

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı(İBYSP):

BBYSP'nin başarılı sonuçları görülünce, 1939–1943 döneminde uygulanması düşünülen İkinci Beş Yıllık Sanayi Planının hazırlıklarına 1936 yılında başlanmış; madencilik, elektrik enerjisi, denizcilik, makine sanayi gibi alanlara önem veren bu Plan çerçevesinde toplam 112 milyon liralık yatırım harcaması karşılığında 100'e yakın işletmenin kurulması öngörülmüştür (İlkin, 1981, s. 105). Ancak, Atatürk'ün ölümü, İkinci Dünya Savaşı, finansman güçlükleri ve uluslararası ilişkilerin bozulması gibi nedenlerle İBYSP uygulanamamıştır.

Planlı Dönemde Ekonomik Gelişmeler

Her iki kalkınma planının da temel amacı, hammaddesi Türkiye'de olmasına karşın dışardan ithal edilmek zorunda kalınan ürünlerin üretilmesini sağlamaktır. Bu amaçla tekstil, iplik ve dokuma fabrikaları kurulmuş, devletin teşvikiyle özel girişim olarak bazı çiftçilerin de katılımıyla Alpullu ve Eskişehir gibi bazı şeker fabrikalarının kurulmasına girişilmiş ve bunlar gerçekleştirilmiştir. 1925 Yılında devlet sermayesiyle Sanayi ve Maden Bankası kurulmuştur. Bankanın amacı, fabrika kurup yönetmek olarak belirlenmiştir. Bu bankanın desteğiyle Kayseri-Bünyan İplik Fabrikası TAŞ, Isparta İplik Fabrikası TAŞ, Kütahya Çini İşleri TAŞ ve bunlar gibi bir çok özel kuruluş devletin de ortak olmasıyla faaliyete geçmiştir (Kuyucuklu,1986, s. 180).

BBYSP'nin yaklaşımıyla, hammaddesi ülkede yetişen ya da kısa sürede ülke içinden sağlanması mümkün görülen ve büyük ölçekli sermaye ve teknoloji gerektiren sanayi dallarına öncelik verilmiş; kurulması düşünülen fabrikaların üretim kapasitesi (kükürt, gülyağı ve sünger dışında) iç tüketim talebiyle sınırlandırılmıştır. Böylece, 9 alt sanayi sektöründe (kimya, toprak, demir, kâğıt-selüloz, kükürt, süngercilik, pamuklu dokuma, yünlü dokuma (kamgarn-merinos) ve kendir sanayi), 20 fabrikanın kurulması planlanmıştır (İnan, 1972, s. 15-16).

Planın hayata geçmesiyle, 1929 Dünya Ekonomik Krizinin ve zor piyasa koşullarının yarattığı tüm olumsuzluklara karşın, 16 fabrika çok kısa sürede kurulmuş ve üretime geçirilmiştir. Plan döneminde başlanamayan dört fabrika ise daha sonraki yıllarda kurulup üretime geçmiştir. Özel kesimin hemen hemen hiç girmedığı Anadolu'nun geri kalmış bölgeleri, devlet kanalıyla birçok modern sanayi kuruluşuna kavuşmuştur.

Planla birlikte Sümerbank, sanayide devlet girişimciliğinin birinci temsilcisi durumuna

gelmiştir. 1939'da birçok alanda sanayi çıktısının %80 ile %100'ü, birçok alanda da %50'den fazlası Sümerbank'a ait kuruluşlarda üretilmişti.

Diğer taraftan yabancı şirketleri kamulaştırma hareketi 1933'ten sonra hızlı biçimde yürütülmüştür. Kamulaştırmanın yirmi kadar yabancı şirket arasında Demiryolları, Rıhtım İşletmeleri, Su, Elektrik, Telefon ve Madenler yer almıştır.

1930-1939 yılları genel olarak değerlendirildiğinde, dünya ekonomisi krizin etkileri ile uğraşırken ve geri kalmış ülkelerin birçoğunu da bu bunalıma çekerken, Türkiye büyük ölçüde krizin dışında kalmayı başarmış ve sanayileşme adına önemli adımlar atmıştır. Örneğin, 1929-39 Dünya sanayii üretim artışı %19 iken Türkiye'de %96 olmuştur (Tekin, 2001, s. 186-187).

Atatürk Dönemi ve Günümüz Türkiye'si

Atatürk döneminde açık vermeyen bütçelerden yatırımlara ayrılan pay %20 dolaylarında iken bugünkü bütçeler her yıl açık vermekte ve bütçeden yatırımlara ayrılan pay %5'i geçmemektedir. Vergi gelirleri ise faiz giderlerine bile yetmez duruma gelmiştir. Böyle bir ortamda işsizler ordusu artmış ve halkın % 40'ı yoksulluk sınırının altında yaşamaya mahkûm olmuştur. Sosyal devlet anlayışı ciddi şekilde erozyona uğramıştır.

Bütün dünyada iflas eden IMF politikasını uygulamanın Türkiye ekonomisinden çok şeyler götürdüğü ortadadır. Örneğin, son dönemde çıkan şeker kanunu, tütün kanunu gibi düzenlemelerle gelen kota uygulaması, nüfusunun %45'i tarımla uğraşan ülkemizde çiftçileri daha da fakirleştirmiştir. Bu durum kentlere göçü tetiklemiştir. Aynı şekilde bugün devlet desteğinin hızla azaldığı tarım ve hayvancılık kesiminde üretim düşmüş, Türkiye tarihinde görülmemiş bir şekilde tarımsal ve hayvansal ürün ithal eder konuma gelinmiştir.

Atatürk, devlete pazar ekonomisine geçişte öncü ve destekleyici bir rol vermiştir. Atatürk döneminde devlet, kalkınmanın baş aktörü olmuştur. 1923-1938 dönemindeki on beş yıl süreyle fiyat istikrarı bozulmadan ve bütçe açıklarına gidilmeden çok büyük işler başarılmıştır. Burada önemli olan nokta şudur; bir kalkınma hamlesine girilirken ne yapılacağına hesaplanıp, yatırımların nasıl finanse edileceğinin planlanarak rasyonel bir şekilde hareket edilmesi gereklidir. Dış borçla, karşılıksız para basılarak, enflasyonist politikalarla girilen kalkınma hamleleri tıkanmaya mahkûmdur. Atatürk bunların hiçbirine itibar etmemiş, gerçekleştirilen tüm ekonomik başarılar ve yapılan yatırımlar o dönemin kendi gelirleriyle, ülkenin geleceğinden yenilmeksizin elde edilmiştir.

Günümüz Türkiye'sinde daha çok sıcak para girişi ve dış borçlarla kalkınma çabaları (büyük dış açıklara rağmen), sürdürülebilir kalkınma çabamız önündeki en büyük engeldir. Her yıl artan bütçe açıkları ile kırılğan bir ekonomik yapıya hizmet etmektedir. Bu durum, reel ve mali sektörü olumsuz etkilemektedir.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, Onuncu Yıl Nutkunda; "Yurdumuzu dünyanın en mamur ve medeni milletler seviyesine çıkaracağız" diyerek

ülkemizin çağdaşlaşmaya yönelik hedefini göstermiştir. Onun sisteminde devlet, halkın ekonomik ve toplumsal gelişmesini ve refahını, serbest piyasanın tercihlerine bırakamaz. Serbest piyasa koşulları altında bireylerin özel girişimleri ve çalışmaları desteklenmekte, fakat halkın özel sektörde karşılanmayan ihtiyaçları ve ulusal güvenlik ile stratejik önemi olan bazı sektörlerde üretim tekelini elinde bulundurmak zorunluluğu vardır. Bunun yanında devlet, bireysel çıkarların ulusu tehdit etmesine engel olan kurumdur.

1930'lu yıllarla birlikte benimsenen devletçilik bir ideoloji olarak alınmamış, genellikle devletin ekonomik alana daha çok girdiği bir şekil almıştır. Devletçiliğin resmi iktisat politikası olarak benimsenmesindeki amaç, hızlı kalkınma için devletin ekonomiye müdahalesi idi. Bu dönemde katı devletçilik yaşanmamış ve etki alanı ülke koşulları ile paralellik göstermiştir. Devletçilik daha çok devletin ekonomide, sanayide, işletmecilikte toplum yararına görev üstlenmesi ve ulusal ekonominin temel kaynaklarını sağlaması olmuştur.

Atatürk döneminin 1933–38 yılları, planlı devreyi başlatması açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Bu dönemde devletçi bir yaklaşımla hazırlanan sanayi planları, Cumhuriyet döneminin ilk ve önemli sanayileşme adımları olmuştur. Kalkınmanın çok yönlü olarak hayata geçirildiği bu planlarla, düzenli ve sistemli bir sanayileşme sürecine girilmiştir. BBYSP ve İBYSP, çağdaş anlamdaki bazı planlama ve teknik eksikliklerine rağmen Türkiye'nin sanayileşme tarihinde önemli bir kilometre taşı olmuştur.

Diğer yanda dönem içinde dış borçla, iç ve dış dengeler gözetilmeksizin karşılıksız para basma gibi kolaycı yollara başvurmak, enflasyonla büyüme şeklindeki kalkınma çabaları tıkanmaya mahkumdur. Atatürk böyle uygulamalara şiddetle karşı çıkmış, gerçekleştirilen tüm ekonomik başarılar ve yapılan yatırımlar o dönemin kendi geliriyle, ülkenin geleceğini ipotek altına almadan elde edilmiştir.

1930'larda kurulan devlet fabrikaları ve madencilik tesislerinin, ekonomimizin sınırlarını genişleterek, Türkiye'nin, Cumhuriyet'in devraldığı ezici fakirlikten kurtulmasına yaptığı katkılar hiçbir şekilde göz ardı edilemez. Devletçi sanayileşme politikası, bu ülkede çağdaş teknolojilerle uğraşmayı becerebilen bir mühendisler, ustalar, işletmeciler camiasının ortaya çıkmasında ve günümüzün birçok kuruluşu ve KİT'lerin kurulmasında büyük bir rol oynamıştır. Bugünkü refahımız ve endüstriyel kültürümüzün önemli bir kısmını Atatürk ve yönetim kadrolarının 1930'lardaki gerçekçi ve pragmatik arayışları yanında cesur kararlarına da borçluyuz.

Kaynakça

- Atatürk, M. K. (1988) Atatürkçülük. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Atay, F. R. (1984). Çankaya. İstanbul: Bateş Yayını.
- Aydoğan, M. (1999). Yeni Dünya Düzeni ve Kemalizm. İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Avcıoğlu, D. (1969). Türkiye'nin Düzeni. Cilt I, Özel Dizi: 5, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Balkanlı, A. O. (2002). Türkiye'de Ekonomik Gelişme ve Kriz. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Beyarslan, A. (1982). "Atatürk Döneminde Planlı Ekonomi", Atatürk Dönemi Sosyo-Ekonomik Sorunları Semineri (30 Haziran-1 Temmuz 1981), Ankara: Kayseri Üniversitesi Atatürk Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, No.1.
- Borataş, K.(1989). Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985. 2. Baskı İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Borataş, K. (1967). 1923–1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Değerlendirilmesi. İstanbul: Say Yayınları.
- Demir, G. (1994). Devlet-Ekonomi İlişkisinde Dönüşüm. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Derin, H. (1940). Türkiye'de Devletçilik. İstanbul: Çituri Biraderler Yayınevi.
- Ergin, F. (1980). "Atatürk Zamanında Para Politikası". Uluslararası Atatürk Konferansı, Cilt 1, 10–11 Kasım, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Giritli, İ.(1975). Kemalizm'in Sosyo-Ekonomik Yönü, Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri, İstanbul: İ.Ü. Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- İlkin, A. (1981). "Atatürk Döneminde Sanayi Politikası". Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri, Yapı ve Kredi Bankasının Atatürk Yılı Armağanı,8-9 Haziran, s88-109.
- İnan, A. (1972). Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933. Türk Tarih Kurumu Yayını XVI. Seri, No. 14. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kepenek, Y.ve Yentürk, N. (1996). Türkiye Ekonomisi. 8. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kuruç, B. (1999). "Cumhuriyet Döneminde İktisat Politikaları Üzerine Gözlemler "Bilanço 1923-1998.Türkiye Cumhuriyet'in 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi, Cilt 2, Ekonomi-Toplum-Çevre. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Kuyucuklu, N. (1986). Türkiye İktisadı. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Oktar, S. (1998). "Cumhuriyet'in Başında Parasal Sorunlar ve Merkez Bankasının Kurulması", Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 14 (2) ,241-254.
- Okyar, O.(1959). Dış Ticaret ve Ecnebi Sermaye Meseleleri. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Pakdemirli, E. (1995). Ekonomimizin Sayısal Görünümü 1923'den Günümüze. İstanbul: Milliyet Yayınları, 3.Baskı.
- Sezen, S. (1999). Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama. Ankara: TODAİE Yayını.

Tekin, N.T. (2001). Ana Hatlarıyla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Tezel, Y.(1986). Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950). İstanbul: Yurt Yayınları, 2. Basım.

Türkdoğan, O.(1982). Kemalist Modelde Fert ve Devlet İlişkileri. İstanbul: İstanbul Kitabevi.

Yaşa, M. (1980). Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi. İstanbul: Akbank Kültür Yayını, Apa Ofset Basımevi.